

exemplaren dikwijls belangrijk afwijkt van die van oudere en bij de toegezonden huid alleen wat hoofdhaar was blijven staan. Vermoedelijk hebben we hier te doen met een jong van een der drie volgende soorten: *Semnopithecus albocinereus*, *femoralis* of *thomasi*. Daar het Museum te Buitenzorg echter niet beschikt over zeer jonge exemplaren van deze soorten ter vergelijking, moet bovenaangeroerd punt voorloopig onbeslist blijven.

De door de jagers van de Rokan-rivier uitgehaalde grap brengt ons onwillekeurig weer in herinnering het verhaal van MARCO POLO, de oude wereldreiziger, die tegen het einde van de dertiende eeuw ook Sumatra bezocht en hetwelk ik hier, ofschoon ik het ook reeds elders aanhaalde¹⁾ toch niet kan nalaten nog eens mede te deelen.

MARCO POLO zegt dan: „Men moet weten, dat wat omtrent de gedroogde lichamen van kleine menselijke wezens, welke uit Indië ingevoerd worden, verteld wordt, louter fabels zijn. Dergelijke zg. menschen worden op het eiland Sumatra op de volgende manier vervaardigd: „Er is een apensoort, niet zeer groot en met een gelaat gelijkend op dat van den mensch. Zij scheren het haar en laten het alleen staan onder de kin en op andere deelen van het lichaam, waar ook de mensch haar draagt. Daarna drogen zij ze en prepareeren ze met kamfer en andere specerijen. Wanneer zij deze dieren op de bovenbedoelde manier hebben geprepareerd, zoodat zij op kleine menschen lijken, leggen zij ze in houten kisten om ze aan den handelaar te verkoopen, die ze door de geheele wereld verzendt. Dit alles is dus bedrog, want noch in Indië, noch in eenig ander land, worden pygmeen gevonden, zoo klein als deze apen”.

Het merkwaardigste van dit nieuwe en niet onvermakelijke orang pendekgeval is zeker wel dat de bewoners van Sumatra na ruim zes eeuwen nog niet de truc van de geschoren aapjes vergeten zijn en deze nog met gedeeltelijk succes wisten toe te passen.

Buitenzorg, 20 Juli 1932.

Dr K. W. DAMMERMAN.

¹⁾ DAMMERMAN, The orang pendek or ape-man of Sumatra, Proc. 4th Pacific Science Congress 1929, Vol. III, p. 121.

PORPHYROGLOTTIS MAXWELLIAE Ridl. EN EENIGE ANDERE ORCHIDEEËN GEVONDEN OP DE ZANDSTROOK „PASIR PANDJANG”.

Ongeveer 16 km ten zuiden van Singkawang loopt de kustweg Pontianak — Singkawang — Pamangkat door een zandstrook van 3 km lengte, de zg. Pasir Pandjang. Deze zandstrook heeft zoo'n interessante flora, dat reeds in 1919 de toenmalige Resident der Westerafdeeling van Borneo voornemens was om dit terrein tot natuurmonument te bestemmen. Het advies van den Assistent-Resident van Singkawang was echter afwijzend. „De zg. Pasir Pandjang bij Soengei Ajer Merah” schreef ZijnHoogEdelGestrenge in Juli 1919, „is wel een aardig plekje, doch voldoet niet aan de voor natuurmonumenten gestelde eischen. De daarop voorkomende flora is volstrekt *niets bijzonders* en komt op meerdere plaatsen in mijn ressort voor”. Door dit advies was de kwestie van reserveering van de baan. Dat de meening van den toenmaligen Assistent-Resident positief onjuist was, moge uit onderstaande regelen blijken. Inderdaad komen op de zandvlakten meer in het binnenland gelegen, tal van bekenden van de Pasir Pandjang voor, doch deze terreinen zijn niet zoo gemakkelijk te bereiken en bovendien mist men daar de bijzondere flora van den strandwal, hetgeen voor de Westerafdeeling van Borneo, waarvan de kust vrijwel

over de geheele lengte moerassig is, gerust een unicum mag worden genoemd. De onvruchtbaarheid van den bodem werkt nog altijd als rem ten opzichte van de voortschrijdende cultuur. De kleine klapperaanplant bij Soengei Ajer Merah staat er slecht bij en schrikt andere personen af om op deze zandstrook klappers te planten. Toch zal er misschien een tijd komen, dat de flora van de Pasir Pandjang wel gevaar loopt om te worden uitgerooid en dan is het beter reeds vooraf maat-

regelen te hebben genomen voor de instandhouding van dit botanisch zoo „aardige plekje”. Ik heb daarom den opperhoutvester, den heer SCHUITEMAKER, verzocht om de noodige stappen te willen doen tot reserveering van dit gebied. Zijn medewerking werd mij toegezegd, omdat ook hij vond, dat de flora buitengewoon belangwekkend was en de vegetatie absoluut eenig voor Borneo.

In 1926 werden door den toenmaligen opperhoutvester, den heer B. DE JONG, van deze streek een 50-tal herbariumnummers vervaardigd, meest van struiken en boomen. Eind December 1930 verzamelde hier ook mejuffrouw Dr B. POLAK, de bekende veen-expert. Beiden waren ook van oordeel, dat Pasir Pandjang botanisch zeer interessant is. Zoodra men de zandvlakte inrijdt, ziet men aan beide kanten van den weg, de gewone tjemara (*Casuarina sumatrana* MIQ.) met lichtere groene blaadjes en grovere vruchten dan de hiernaast afgebeelde strandtjemara (*Casuarina equisetifolia* L.) en een soort den (*Dacrydium elatum* WALL.). Verder wordt het oog geboeid door het groote aantal bekerplanten, waarmede geheele struiken

Fig. 1. Strandwal met *Casuarina equisetifolia* FORST. en *Pandanus tectorius* SOL.

[Foto v. d. schr.]

zijn begroeid. In hoofdzaak om de bekerplanten van Pasir Pandjang wat nader te leeren kennen, doorkruiste ik in het begin van 1932 deze zandstrook in alle richtingen. Ik vond daar drie soorten *Nepenthes*, nl. de groote *Nepenthes Rafflesiana* JACK, die twee zeer verschillend gevormde bekertjes produceert, op den grond *eivormige* en aan de klimmende stengels *trechtersvormige*; *Nepenthes ampullaria* JACK en zeer veelvuldig *Nepenthes gracilis* KORTH., de soort, die vanaf den weg zichtbaar is. Aan deze en andere *Nepenthes* wijdde ik een hoofdstuk, in het reeds in De Tropische Natuur aangekondigde boekje. Ik kan derhalve met deze korte opsomming der gevonden soorten volstaan. Op deze tochten trof ik natuurlijk ook verschillende soorten orchideeën aan, maar ik vond ze aanvankelijk niet belangrijk genoeg om hiervan speciaal melding te maken.

Gedurende eenige maanden was mijn belangstelling voor Pasir Pandjang verflauwd, tot een verzoek van Dr C. J. H. FRANSSEN, om voor hem de in het bekervocht levende larfjes en de in de bekervocht voorkomende vliegjes (meest *Endonepentina*) te verzamelen, mij wederom aanspoorde om eenige tochten door deze zandstrook te maken.

23 April jl. vond ik tot mijn groote verrassing eenige exemplaren van een vrij zeldzaam voorkomende orchidee, die ik daar allerminst had verwacht. Daar de afmetingen vnl. van den bloemstengel, van de door mij gevonden *Porphyroglossis Maxwelliae* RIDL. belangrijk grooter waren dan door Dr R. SCHLECHTER in zijn aan orchideeën-liefhebbers bekend werk werd opgegeven, besloot ik mijn aantekeningen van deze soort te publiceren, temeer waar genoemde specialist schreef: „Über diese merkwürdige Gattung ist bisher nur wenig bekannt. Ihre Heimat ist der Staat SARAWAK in Nord-West-Borneo”.

Reeds eerder, ik meen het eerste door den heer S. J. SWART, was deze plant, die in habitus (fig. 3) veel overeenkomst vertoont met een klein exemplaar van de reuzen-orchidee in de West-afdeeling van Borneo gevonden. De door den Japanschen orchideeën-handelaar te Pontianak, den heer K. KUBOTA, genomen foto van een bloem dateert reeds van 1929.

Mijn exemplaren werden gevonden aan den voet van een *Cratoxylon*-struik. De bloemstengel verschijnt aan den voet van de plant, groeit eerst recht naar boven, later horizontaal en steunt dan op de takken van den struik. Volgens Dr SCHLECHTER worden de bloemstengels ongeveer 60 — 70 cm lang. Groot was daarom mijn verwondering, toen ik in het warnet van takken met mijn oogen een bloemstengel volgde, waaraan geen einde scheen te komen. Ik sneed dezen aan den voet af en het bleek, dat de hoofdstengel zich tweemaal had vertakt en een der zijstengels nog eenmaal. De lengte van dezen hoofdstengel bedroeg 310 cm, die der zijstengels respectievelijk 155, 117 en 75 cm. De dikte van den stengel aan het begin was 8.6 mm, dichtbij de geopende bloemen slechts 2.2 mm. De eerste bloemen verschenen nadat de hoofdstengel een lengte van 125 cm had bereikt en zich reeds tweemaal had vertakt. Tegelijk zijn aan één stengel niet meer dan 2 bloemen geopend, die in het begin op afstanden van 5 — 6 cm, later gemiddeld op $2\frac{1}{2}$ cm van elkander staan. Als de bloemen beginnen te verwelken, openen zich 2 nieuwe knoppen en groeit de stengel door. Dit zien wij ook bij andere orchideeën, o.a. *Arundina*, *Bromheadia* en *Spathoglottis*.

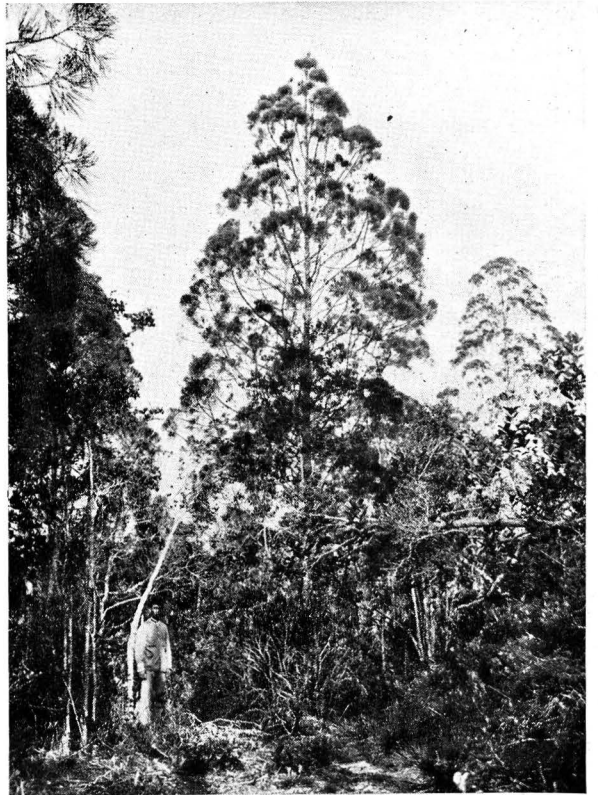

Fig. 2. De tjemara (*Casuarina sumatrana* MIQ.)

[Foto v. d. schr.]

De hoofdstengel heeft thans reeds 62 bloemen voortgebracht, de zijstengels (waarvan er 2 zijn uitgebloeid) respectievelijk 49, 36 en 30 bloemen. Totaal dus 177 bloemen, terwijl nog 2 stengels knoppen dragen en doorbloeien. Daar de bloemen ongeveer 5 dagen frisch blijven, duurt de geheele bloei om en nabij de 4 maanden, hetgeen ik in 1930 ook heb kunnen constateeren bij een veel kleiner exemplaar in mijn verzameling, dat door vriendelijke tusschenkomst van mejuffrouw Dr B. POLAK aan 's Lands Plantentuin werd aangeboden.

aan 's Lands Plantentuin werd aangeboden.

Het is vooral de vorm van de bloem, die deze plant tot een merkwaardigheid stempelt. Zooals uit fig. 4 moge blijken, zijn de sepalen en petalen verteruggeslagen. Deze zijn evenals de bloemsteel donkerrose van kleur. De zeer bewegelijke lip heeft aan den voorkant den vorm van een tong; aan de bovenzijde is zij kort behaard en donkerpaars gekleurd, aan de onderzijde geelachtig (porphyra = purperkleur; glotta = tong; dus vrij vertaald: purpertong).

De zuil is, zooals op de afbeelding duidelijk uitkomt, zeer eigenaardig gevormd, rechtopstaand met een sterk verlengden zuilvoet en met in het mid-

den twee vleugelachtige verbredingen. De grondkleur is lichtgroen met talrijke verticale paarse lijntjes, vlekjes en puntjes, donkerder aan den buitenkant. De hoogte van de bloem is 4 cm. Als zij op het punt staat om te verwelken, komen de kelk- en bloembladeren naar voren en gelijk zij, met uitzondering van de eigenaardige zuil en de tongvormige lip, eenigszins op een *Spathoglottis*-bloem. Langs de dan horizontaal staande petalen gemeten, heeft zij een doorsnede van 5 cm. Het korte bloemsteeltje is 3 — 4 cm lang.

Slechts 3 van de 177 bloemen kwamen tot vruchtzetting. Deze vruchten (in fig. 5 werd er een afgebeeld) zijn lichtgroen van kleur met bruine naden, $8\frac{1}{2}$ cm lang bij een grootste breedte van 3 cm.

Porphyroglottis behoort met *Cymbidium*, *Dipodium* en *Grammatophyllum* tot de groep der Cymbidiinae. Hoewel zij tot dusver nog weinig bekend is, is haar voorkomen in de Westerafdeeling van Borneo vermoedelijk niet zoo zeldzaam als

Fig. 3. *Porphyroglottis Maxwelliae* RIDL., „purpertong-orchidee“.

Foto M. Honda]

ik aanvankelijk veronderstelde. In het Mandorsche is zij reeds van verschillende vindplaatsen bekend; thans werd zij ook op de Pasir Pandjang gevonden. Waarschijnlijk is haar mindere bekendheid toe te schrijven aan het feit, dat deze soort, althans wanneer zij niet bloeit, door Inlandsche orchideeën-zoekers (-rampassers is hier beter op zijn plaats) voor een kleine lau te boe (*Grammatophyllum speciosum* BL.) wordt aangezien. Op Pasir Pandjang is de soort in ieder geval zeldzaam en ik heb dan ook de vindplaats geheim gehouden.

Daar domineert een vrij groote, witte, stervormige aardorchidee (*Bromheadia palustris* LNDL.) met een helder geel gevlekte lip en paarsrood gestreepte zijlobben. Voor cultuur is deze fraaie soort echter ten eenenmale ongeschikt, omdat de bloemen slechts een morgen goed blijven en in den namiddag reeds zijn verwelkt. In tegenstelling met vele *Dendrobium*- en een enkele *Triasperrum*-soort, wier bloemen slechts één dag goed blijven en die daarom wel ééndagsorchideeën worden genoemd, zou men deze soort kunnen rekenen te behooren tot de „halvedagsorchideeën”. In fig. 6 komt de habitus van deze plant goed uit, zoodat ik met mijn beschrijving kort kan zijn. De afmetingen van de op Pasir Pandjang gevonden exemplaren zijn grooter dan die, welke in het boekje van DAKKUS vermeld zijn; ook de beschrijving van de

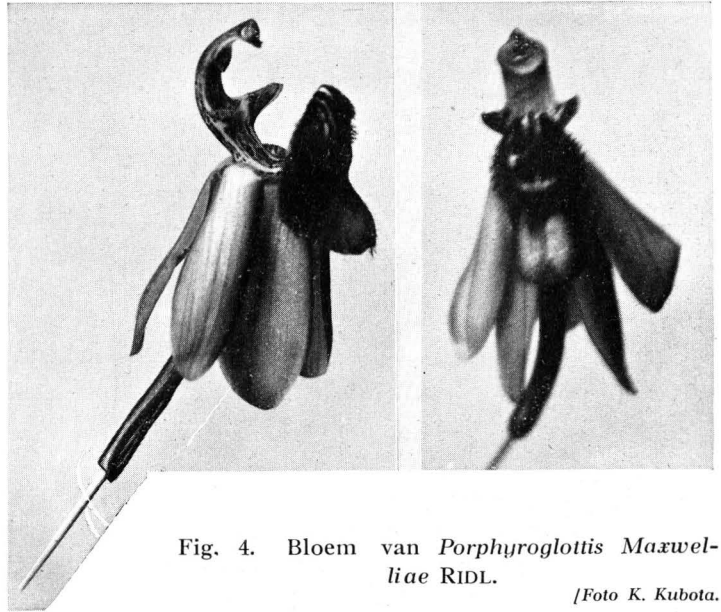

Fig. 4. Bloem van *Porphyroglottis Maxwelliae* RIDL.

[Foto K. Kubota.

bloem stemt niet geheel overeen met de mijne. Zoo is de doorsnede van de bloem langs de petalen gemeten ruim 8 cm en zijn de sepalen en petalen bijna 5 cm lang. Voorts zijn de zijlobben ook aan den buitenkant paarsrood geteekend en is het voorstuk van den middenlob wrachtig en helder geel van kleur, meer naar achteren bruingeel. De zuilvoet is paars. Of de soort is zeer variabel, of de soortnaam is niet *palustris* (syn.: *B. Finlaysoniana* RCHB. f.). Ik zond indertijd een foto op en kreeg van Dr J. J. SMITH den naam *Bromheadia palustris*. Zoowel op open zonnige gedeelten als op beschaduwde plekjes onder tjemara's en dennen komt deze orchidee op de Pasir Pandjang voor. Een aantal exemplaren van deze grootbloemige soort in bloei, levert een bijzonder fraai effect. In den regel verschijnt slechts één bloem tegelijk aan één bloemstengel; een enkele maal trof ik bij krachtig ontwikkelde planten, die meer dan 1½ meter hoog waren, een vertakte bloemstengel en drie bloemen tegelijk geopend aan.

Een veel betere soort is *Dipodium paludosum* RCHB. f., die ik tot mijn verwondering ook op deze zandstrook aantrof. Tot voor kort verkeerde ik in de meening, dat dit aardige orchideetje slechts in moerassigen grond kon groeien, alwaar ik

haar meerdere malen had gevonden. Op Pasir Pandjang vond ik een exemplaar wortelende op de vergane resten van een omgevallen boom. Over deze orchidee schreef ik reeds in mijn bovengenoemd boekje en illustreerde deze bijdrage met een fraaie foto. Voor de cultuur is deze soort m.i. bij uitstek geschikt, omdat de bloemen minstens 10 dagen goed blijven. De dicht bebladerde stengel draagt 30 cm lange,

smal lancetvormige bladeren. De rechtopstaande bloemstengel wordt tot 40 cm lang en draagt 12 — 20 *welriekende* bloemen. De kelk- en bloembladeren zijn wit van kleur met paarse vlekken aan den buitenkant, die aan den binnenkant ook nog flauw zichtbaar zijn. Krachtige planten kunnen met 4 bloemstengels tegelijk prijken. De bloemen hebben een doorsnede van $3\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{2}$ cm langs de uitgestrekte petalen gemeten.

Aan den kant van den grooten weg vond ik een kleine aardorchidee met veel bloemstengels en weinig bladeren, waarvan de bloemen geleken op

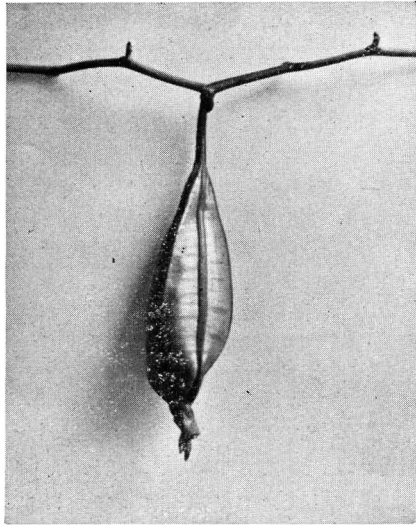

Fig. 5. Vrucht van *Porphyroglottis Maxwelliae* RIDL.

[Foto v. d. schr.]

die van *Eulophia squalida* LNDL. (afbeelding van een bloeiend exemplaar in De Tropische Natuur, 5de jrg., 1916, blz. 59, maar dan veel kleiner. Na voorzichtige uitgraving kwam er een groote uivormige knol te voorschijn (Inlandsche naam volgens F. S. A. DE CLERCQ bawang hantoe). De lijn-lancetvormige bladeren zijn 17 cm lang bij een grootste breedte van nog geen $1\frac{1}{2}$ cm en hebben eenigszins den vorm van gras. De naam van dit kleine, doch aardige orchideetje is *Eulophia graminea* LNDL.

Uit een enkelen knol waren 4 hoofdbloemstengels gesproten, die zich weer zoo hadden vertakt, dat in totaal de plant met meer dan 15 bloemstengels prijkte. Aan één stengel kunnen meer dan 20 bloemen komen; tegelijk geopend in den regel niet meer dan 4; de bloeiwijze is dus veelbloemig, de bloemen staan in een spiraal om den stengel op onderlinge afstanden van ongeveer 1 cm. De doorsnede van de bloem is 3 cm, de hoogte gemeten van den top van den dorsalen sepaal tot aan het uiteinde van de lip is 2 cm. De bloemen hebben een eenigszins gesloten aanzien, doordat de sepalen en petalen over de lip zijn heengebogen. De kelk- en kroonbladeren zijn in tegenstelling met die van

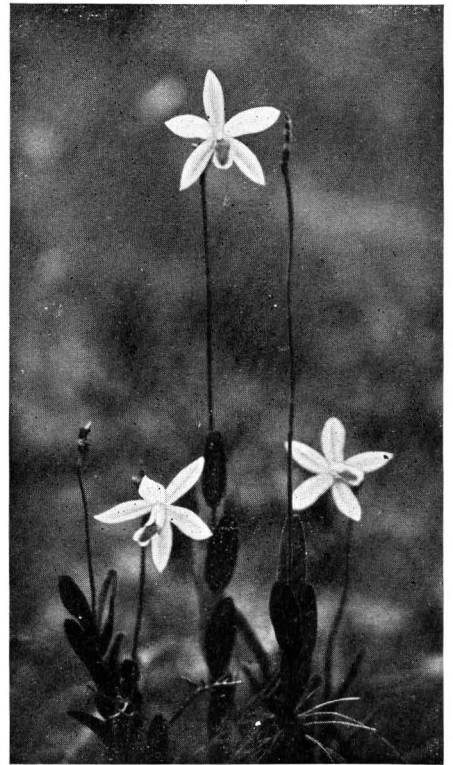

Fig. 6. *Bromheadia palustris* LNDL.

[Foto v. d. schr.]

Eulophia squalida LNDL. (door mij ook in deze onderafdeeling gevonden) ongeveer gelijk van vorm, vuilgroen van kleur met paarsbruine overlansche strepen. De lip, althans het benedenste gedeelte, is wit van kleur, in het midden behaard en roserood geaderd. De vruchten, die in vorm iets gelijken op die van *Porphyroglottis*, zijn donkergroen van kleur met paarsbruine naden, bijna 3 cm lang, bij een grootste breedte van 0.8 cm.

De heer SCHUITEMAKER deelde mij later mede, dat mejuffrouw POLAK dit orchideetje ook op den strandwal had gevonden. Op mijn eersten tocht nadien, zocht ik er tevergeefs naar, op mijn tweeden tocht vond ik een enkel exemplaar bloeiende tusschen de afgevallen bladeren van den p a n d a n l a o e t (*Pandanus tectorius* SOL.). De ijle bloemstengel viel in deze omgeving in het geheel niet op, van de bladeren was, oppervlakkig bekeken, niets te bespeuren. Ik kan niet nalaten een afbeelding van deze voor dit landschap zoo karakteristieke p a n d a n-soort bij te voegen, waarvan de mooie roodgekleurde vruchten, die eenigszins op groote ananassen gelijken, zoo buitengewoon fraai afsteken bij het groen der stekelige bladeren (fig. 7). Andere terrestrische orchideeën werden door mij tot nu toe op deze zandstrook nog niet gevonden. De bamboe-orchidee (*Arundina speciosa* BL.) en de gele aardorchidee (*Spathoglottis aurea* LNDL.), elders in deze onderafdeeling tamelijk veel voorkomend op zandgrond, werden op Pasir Pandjang tevergeefs gezocht. Vermoed wordt, dat deze beide soorten hier vroeger wel voorkwamen, doch thans zijn uitgeroeid.

Het aantal epifytische orchideeën is door de ijle bebossching en dan nog in hoofdzaak t j e m a r a's en dennen, natuurlijk vrij gering. Op enkele plaatsen komen op Pasir Pandjang kleine strooken moerasbosch voor; de enkele daar voorkomende epifytische orchideeën worden hier buiten beschouwing gelaten, aangezien deze bijdrage handelt over orchideeën op de zandvlakte. Behalve de hierboven uitvoerig behandelde *Porphyroglottis*, die zooals vermeld zeldzaam is, komt veelvuldig de bekende duifjesorchidee (*Dendrobium crumenatum* SW.) op *Cratoxylon* en *Dacrydium* voor, waarover in De Tropische Natuur reeds zooveel werd geschreven, dat ik kan volstaan met naar deze artikelen te verwijzen.

De laatste soort, die ik daar vond, was een klein orchideetje, die èn als mierenephyt, èn door den schijnbaar afwijkenden bouw der bloemen de aandacht van botanici heeft getrokken. Deze *Acriopsis javanica* REINW., waarover Prof. Dr

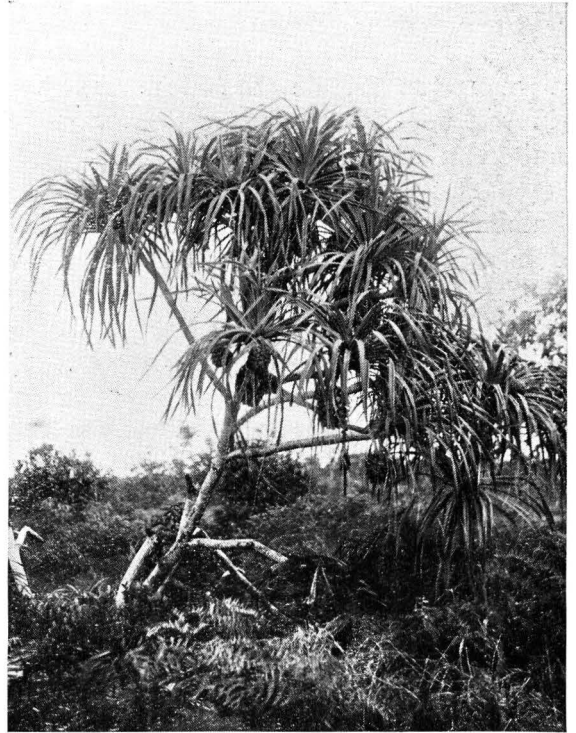

Fig. 7. Onder deze *Pandanus tectorius* SOL. werd *Eulophia graminea* gevonden.
Strandwal Pasir Pandjang.

[Foto v. d. schr.]

W. M. DOCTERS VAN LEEUWEN eenige interessante bijzonderheden publiceerde in *De Tropische Natuur* (18de jrg., 1929; vide ook de afbeeldingen op blz. 60 en 133), werd door mij in hoofdzaak gevonden op den reeds meer genoemden den (*Dacrydium elatum* WALL.). In een enkel geval trof ik haar aan in een mierennest, in een hollen tak van een afgestorven den. Tusschen de bulben en in de holte krioelde het van kleine zwarte mieren, die gelukkig niet erg bijtlustig waren, zoodat de plant zonder onaangename beten op te loopen kon worden verzameld. Prof. Dr DOCTERS VAN LEEUWEN heeft na onderzoek kunnen vaststellen, dat de mieren een rol spelen bij de verspreiding van het zaad. Aange trokken door de aanwezigheid van een groote hoeveelheid oliedruppels in de cellen van den zaadwand, zouden de mieren deze naar hun nesten sleepen, alwaar dan enkele van deze zaadjes ontkiemen. Daar het zaad ook gemakkelijk door den wind kan worden verspreid, vindt men *Acriopsis* ook op plaatsen buiten mierennesten.

Het is, zooals boven reeds medegedeeld, een kleine soort, met korte bulben en lange smalle bladeren. De bloemen verschijnen op vrij groote afstanden van elkander aan lange, weinig vertakte aren. De bloem heeft een doorsnede van ongeveer 1 cm. De schijnbaar afwijkende bouw der bloemen is ontstaan door een volledige vergroeiing van de paarsgewijze sepalen, die recht tegenover den dorsalen sepaal onder de lip staan. Kelk- en kroonbladeren zijn licht geelachtig met violette stipjes en streepjes; de lip is roserood in het midden met witte randen.

Mogelijk, dat nog een enkele orchidee aan mijn aandacht is ontsnapt en dat er bij goed zoeken nog eenige kleinbloemige epiphytische orchideeën zullen worden gevonden. De voornaamste orchideeën, die op deze zandstrook voorkomen, zijn in deze bijdrage opgenomen en ik hoop hiermede de aandacht van natuurbeschermers te hebben gevestigd op een „aardig plekje”, dat naar mijn stellige overtuiging bij uitstek geschikt en waard is om als natuurmonument te worden gereserveerd.

Niet alleen zou zulks wenschelijk zijn voor de daarop voorkomende flora, maar ook de fauna zou er mede gebaat zijn. Groot is het aantal soorten vogels, dat ik reeds op de Pasir Pandjang heb waargenomen; de aanwezigheid van moerasboschjes zal hieraan niet vreemd zijn en al zal de doorsnee wandelaar op deze heete zandvlakte slechts weinig van onze gevederde vrienden bemerken, hij, die heeft leeren waarnemen en op de schaduwrijke plaatsen geduldig met zijn kijker wacht, zal verbaasd zijn van het groot aantal vogelsoorten, dat deze zandstrook bewoont. De aanwezigheid van een groot aantal struiken met eetbare bessen (o.a. de ook voor onze smaak genietbare blauwzwarte bessen van *Melastoma malabathricum* L.) geeft hun een rijk gedekten tafel, de talrijke kleine bosschages een goede nestgelegenheid. Maar vermoedelijk hierover later meer in een afzonderlijke bijdrage.

Singkawang (West Borneo).
Mei 1932.

L. COOMANS DE RUITER.